

ΦΥΣΙΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ DAVID HUME

ΜΑΡΙΑ ΠΟΥΡΝΑΡΗ

Ο Hume στην *Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση*,¹ αλλά και στο μεταγενέστερο έργο του, *Έρευνες για την ανθρώπινη νόηση και τις αρχές της ηθικής*,² ορίζει ως «πρώτη αρχή» της εμπειρικής φιλοσοφίας του τη θέση ότι: «Όλες οι απλές ιδέες στην πρώτη τους εμφάνιση προέρχονται από απλές εντυπώσεις, στις οποίες αντιστοιχούν και τις οποίες αναπαριστούν ακριβώς»,³ Το νόημα, όμως, που ο Σκώτος φιλόσοφος αποδίδει σε αυτήν την αρχή δεν αντίκειται στη θέση ότι ο άνθρωπος νους από ένα περιορισμένο απόθεμα εντυπώσεων σχηματίζει ένα οικοδόμημα από πεποιθήσεις, οι οποίες υπερβαίνουν τις εντυπώσεις και τις ιδέες που ανιχνεύονται σε αυτές. Σύμφωνα με τον Hume, πρόκειται για ιδέες που παράγουν πεποιθήσεις τις οποίες ονομάζει «πλάσματα της φαντασίας» (fictions), και αυτά αποτελούν αναπαραστάσεις αντικειμένων τα οποία ωστόσο συχνά δεν υπάρχουν. Ο στόχος του αντιμεταφυσικού εγχειρήματός του είναι εκείνες οι ιδέες, κυρίως οι μεταφυσικές, οι οποίες στερούνται οιοδήποτε εμπειρικό έρεισμα.

Βέβαια η γενική θέση του Hume στο γνωσιολογικό πρόβλημα του σχηματισμού των πεποιθήσεων είναι ότι οι πεποιθήσεις συνιστούν προϊόντα της ικανότητας της «φαντασίας» (imagination) με βάση τις «αρχές του συνειρμού των ιδεών»: την ομοιότητα, τη συνάφεια και την αιτιότητα. Οι συνειρμικές μεταβάσεις από τη μία ιδέα στην άλλη και από τις ιδέες στις πεποιθήσεις παράγονται από τη φαντασία, την «έξη» (custom) και το «έθος» (habit).

Όλες οι ιδέες αντλούν τη ζωηρότητά τους από την αρχική εντύπωση διά της καθ' έξιν μεταβάσεως (customary transition) της φαντασίας (Τ. 144).

Ο νους συλλαμβάνει τα χαρακτηριστικά των αντιλήψεων (perceptions) και, στη διαδρομή της εμπειρίας, χρησιμοποιεί τις παρατηρούμενες «κανονικότητες» (regularities) ανάμεσα στις επίμερους αντιλήψεις για τον σχηματισμό των πεποιθήσεων. Εξ αιτίας αυτής της διεργασίας ο νους συλλαμβάνεται ουσιαδώς ενεργητικός και ο Hume αποπειράται να εξηγήσει αυτή την ενεργητικότητα εξετάζοντας τον τρόπο σχηματισμού των πεποιθήσεων.⁴

Μολονότι η επεκτατική τάση του νου αναλαμβάνει σημαντικό ρόλο κατά τον σχηματισμό των πεποιθήσεων, αυτό δεν σημαίνει, κάθε άλλο μάλιστα, ότι η ελεύθερη δραστηριότητα της φαντασίας εγγυάται και την αλήθειά τους. Το πρόβλημα της δικαιολόγησης των πεποιθήσεων ανακύπτει αν αναλογισθεί κανείς το γνωσιολογικό καθεστώς της εν λόγω επεκτατικότητας του νου. Γι' αυτό, επιχειρώντας τη φιλοσοφική δικαιολόγηση των πεποιθήσεων, ο Hume θα απορρίψει την ατελέσφορη μέθοδο των «ατελείωτων και άγονων διαλογισμών» της μεταφυσικής και θα

αναζητήσει μια επιστημονική εξήγηση της προέλευσης των πεποιθήσεων εισάγοντας «την πειραματική μέθοδο συλλογισμού στα ηθικά θέματα». Η θέση αυτή θα αποτελέσει τη «σκεπτικιστική λύση», όπως θα την χαρακτηρίσει στην *Έρευνα για την ανθρώπινη νόηση*,⁵ δηλαδή αυτό που έχει ονομασθεί φυσιοκρατική προσέγγιση.⁶

Η εν λόγω στάση εύλογα θα μπορούσε να θεωρηθεί συγγενής με τα φυσιοκρατικά προγράμματα στη σύγχρονη επιστημολογία και φιλοσοφία του νου. Η κύρια ιδέα της φυσιοκρατίας είναι ότι το σύνολο του σύμπαντος μπορεί να εξηγηθεί με μια μέθοδο που είναι όμοια με αυτήν των φυσικών επιστημών –όχι κατ' ανάγκην της φυσικής.

Στην παρούσα εργασία θα προσπαθήσω να διερευνήσω τη δυνατότητα σύγκρισης της θέσης του Hume και της σύγχρονης φυσιοκρατίας, εστιάζοντας στο πρόβλημα της δικαιολόγησης των πεποιθήσεων, όπου αυτές υπερβαίνουν τα διαθέσιμα τεκμήρια. Μια εξέταση αυτού του είδους μπορεί να συμβάλει στην κριτική της ερμηνείας, η οποία παρουσιάζει τον Σκωτικό φιλόσοφο ως ακραίο σκεπτικιστή, καθώς και της μεταγενέστερης, η οποία, ανατρέποντας τελείως την προηγούμενη, τον παρουσιάζει ως ακραίο φυσιοκράτη. Ένα βήμα πιο πέρα: Αν δεχθούμε ότι ο Hume είναι μετριοπαθής φυσιοκράτης και εξετάσουμε την ένταση που υπάρχει ανάμεσα στη γενετική εξήγηση του σχηματισμού των πεποιθήσεων από τη μία πλευρά, και στη δικαιολόγησή τους με βάση τους «γενικούς κανόνες» (general rules) που ο ίδιος προτείνει από την άλλη, ίσως αυτό να συμβάλει στη σύγχρονη συζήτηση γύρω από το πρόβλημα της διάστασης περιγραφικού (descriptive) και κανονιστικού (normative) περιεχομένου των εμπειρικών κρίσεων και, κατ' επέκταση, ανάμεσα στα γεγονότα (matters of fact) και στις αξίες (values). Εδώ θα περιοριστώ στο πρόβλημα της *γνωσιολογικής κανονιστικότητας*, δηλαδή δεν θα επεκταθώ στη συζήτηση γύρω από τη διάκριση *είναι και πρέπει* (is and ought), όπως αυτή απαντά στο πλαίσιο της ηθικής φιλοσοφίας του Hume. Θα υποστηρίξω ότι οι «γενικοί κανόνες» στον Hume είναι δύο διαφορετικών ειδών και ότι πρόκειται για μια θεμελιώδη διάκριση για την κατανόηση του γνωσιολογικού εγχειρήματός του.⁷ Οι κανόνες του πρώτου είδους, οι οποίοι απορρέουν από τη ροπή της φαντασίας για γενικεύσεις, είναι συνειρμικοί, ενώ οι κανόνες του δεύτερου είδους, ως κανόνες της κρίσης (judgement), είναι αναστοχαστικοί και διορθωτικοί.

I. Σε τι συνίσταται όμως η φυσιοκρατική προσέγγιση στην επιστημολογία; Σήμερα, ο πολυσήμαντος όρος φυσιοκρατική επιστημολογία χρησιμοποιείται για να δηλώσει μια οικογένεια απόψεων οι οποίες συνδέουν στενά την επιστημολογική με την επιστημονική θεωρητικοποίηση.⁸

Κατά την θεμελιοκρατία, αντιθέτως, μόνον η επιστημολογική θεωρία ορίζει πώς οφείλουμε να σχηματίζουμε πεποιθήσεις. Αν αναπτύξουμε μια θεωρία αυτού του είδους και την εφαρμόσουμε, είμαστε δικαιολογημένοι να πιστεύουμε έλλογα σε κάτι για τον κόσμο που υπάρχει γύρω μας. Μια επιστημολογική θεωρία πρέπει να αναπτύσσεται ανεξάρτητα, και πριν, από κάθε επιστημονική θεωρία. Αυτή ήταν η άποψη του Descartes, που δεν επηρέασε μόνο τη θεμελιοκρατική προσέγγιση για το πώς μια επιστημολογική θεωρία οφείλει να είναι «πρώτη φιλοσοφία». Οι παραδοσιακές επιστημολογικές θεωρίες δεν περιγράφουν απλώς τις ποικίλες διεργασίες με τις οποίες αποκτούμε και διατηρούμε τις πεποιθήσεις μας, αλλά μάλλον ορίζουν ποιες από αυτές τις διεργασίες οφείλουμε να επιτελούμε.

Ο Quine προτείνει την απόρριψη αυτής της προσέγγισης των επιστημολογικών προβλημάτων. Γι' αυτόν η επιστημολογία είναι κλάδος των φυσικών επιστημών που μελετά τη σχέση ανάμεσα στα ανθρώπινα όντα και στο περιβάλλον τους, διερευνώντας τον τρόπο με τον οποίο τα ανθρώπινα όντα σχηματίζουν πεποιθήσεις για τον κόσμο που υπάρχει γύρω τους με βάση τα κατ' αίσθησιν ερεθίσματα (stimulations), την προνομιακή πηγή των πεποιθήσεων. Έτσι ο Quine θα μας πει ότι

Μελετάμε τη σχέση ανάμεσα στην πενιχρή εισροή και στη χειμαρρώδη εκροή περίπου για τους ίδιους λόγους που *αθούσαν* ανέκαθεν στον επιστημολογικό στοχασμό: Για να δούμε πώς σχετίζονται τα τεκμήρια με τη θεωρία, και πώς η φυσική θεωρία υπερβαίνει οιαδήποτε διαθέσιμα τεκμήρια.⁹

Μια από τις σημαντικές διαφορές της παραδοσιακής θεμελιοκρατικής προσέγγισης από τη φυσιοκρατική επιστημολογία γίνεται εναργέστερη στις απαντήσεις των σκεπτικιστικών ερωτημάτων. Σύμφωνα με την κλασική άποψη, αν πρόκειται να εξηγήσουμε πώς είναι δυνατή η γνώση, δεν είναι θεμιτό να χρησιμοποιήσουμε τις πηγές της επιστήμης, διότι διαπράττουμε το σφάλμα της λήψης του ζητούμενου. Χρησιμοποιούμε την ίδια τη γνώση που καλούμαστε να εξηγήσουμε. Ο Descartes αποπειράθηκε να απαντήσει στη σκεπτικιστική πρόκληση αρχίζοντας με την απόρριψη όλων εκείνων των πεποιθήσεων που είναι δυνατό να αμφισβητηθούν, δηλαδή υιοθέτησε ως αφηρητικό σημείο τον αποκλεισμό κάθε πεποίθησης.

Η φυσιοκρατική επιστημολογία κατανοεί την απαίτηση για εξήγηση της γνώσης με διαφορετικό τρόπο. Όπως υποστήριξε ο Quine, τα σκεπτικιστικά ερωτήματα προκύπτουν κατ' αρχάς μέσα στο πλαίσιο της επιστήμης. Ανακύπτουν κατά την προσπάθειά μας να κατανοήσουμε τον κόσμο, για να δούμε κατά πόσον τα φαινόμενα μπορεί να διαφέρουν από την πραγματικότητα. Το ερώτημα για το πώς είναι δυνατή η γνώση πρέπει να εξετασθεί ως εμπειρικό ερώτημα: Είναι ένα ερώτημα για το πώς είναι δυνατό ο άνθρωπος –με τη βοήθεια των πορισμάτων της επιστήμης για το τι είναι ο άνθρωπος– να σχηματίσει ακριβείς πεποιθήσεις για τον κόσμο –με τη βοήθεια των πορισμάτων της επιστήμης για το τι είναι ο κόσμος.

Το πρόβλημα της κανονιστικότητας στο πλαίσιο του προγράμματος του Quine αποτελεί από μόνο του αντικείμενο αμφιλεγόμενων ερμηνειών και έντονης διαμάχης, στο κέντρο της οποίας βρίσκεται η κανονιστική διάσταση της επιστημολογικής έρευνας και η διάκριση γεγονότων (facts) και αξιών (values). Ο Quine εκφράζοντας την προτίμησή του στην επιστημολογική προσέγγιση «ως κεφάλαιο της ψυχολογίας, και ως εκ τούτου της φυσικής επιστήμης»,¹⁰ έδειξε να ενθαρρύνει τους ερμηνευτές του να κατανοήσουν τη θέση του ως απόρριψη της κανονιστικής διάστασης της επιστημολογικής θεωρητικοποίησης.¹¹ Αργότερα, όμως, αρνούμενος αυτήν την ανάγνωση, θα γράψει: «Η στροφή της επιστημολογίας προς τη φυσιοκρατία (naturalization) δεν αποποιείται το κανονιστικό, συμβιβαζόμενη με την χωρίς διακρίσεις περιγραφή των εν εξελίξει διεργασιών».¹²

Προς στιγμήν η άποψη αυτή φαίνεται σαφής, όμως δεν πρόκειται για μια τόσο εύκολη ερμηνεία. Ο Quine θα συμπληρώσει:

η κανονιστική επιστημολογία είναι κλάδος της μηχανικής (engineering). Πρόκειται για την τεχνολογία της αναζήτησης της αλήθειας [...] εδώ δεν τίθεται ερώτημα έσχατης

αξίας, όπως στην ηθική, είναι ένα ζήτημα αποτελεσματικότητας (efficacy) προς έναν απώτερο σκοπό, την αλήθεια ή την πρόβλεψη. Εδώ, όπως και αλλού στη μηχανική, το κανονιστικό γίνεται περιγραφικό, όταν εκφράζεται η τελική παράμετρος (terminal parameter).¹³

Η θέση αυτή δείχνει, εν μέρει τουλάχιστον, να βρίσκεται σε συμφωνία με άλλες προσεγγίσεις. Σύμφωνα με τη θεώρηση του Goldman, για παράδειγμα, γνώση είναι η αληθής πεποίθηση όταν παράγεται από αξιόπιστη διαδικασία, δηλαδή διαδικασία που έχει την τάση να παράγει αληθείς πεποιθήσεις. Εδώ το ίδιο ερώτημα ανακύπτει ως αναζήτηση των διαδικασιών που τείνουν να παράγουν αληθείς πεποιθήσεις και ερωτήματα αυτού του είδους μπορούν να αποτελέσουν μέρος των φυσικών επιστημών. Από την άλλη πλευρά όμως, υπάρχει η εξέταση της γνώσης καθαυτήν. Στον Goldman ο ισχυρισμός ότι η γνώση είναι αξιόπιστα παραγόμενη αληθής πεποίθηση διατυπώνεται ανεξάρτητα και πριν από την επιστημονική έρευνα: είναι με άλλα λόγια προϊόν εννοιολογικής ανάλυσης.

Η προοπτική αυτή βέβαια δεν είναι ανοικτή για τον Quine, αν πάρουμε υπόψη μας ότι απορρίπτει τη διάκριση αναλυτικού-συνθετικού και κατ' επέκτασιν του εγχειρήματος της ορθολογικής ανασυγκρότησης. Από την οπτική όμως μιας φυσιοκρατικής προσέγγισης, η ενίσχυση του ρόλου της επιστημονικής θεωρητικοποίησης στην επιστημολογία εν σχέσει με την παραδοσιακή αντίληψη θα θεωρηθεί θετικό βήμα.

Όσοι θα αποφύγουν την ορθολογική ανασυγκρότηση στην επιστημολογία θα χρειασθούν άλλη εξήγηση του τρόπου με τον οποίο προκύπτει η κανονιστική διάσταση των επιστημικών κρίσεων στο πλαίσιο της εμπειρικής έρευνας. Ο Quine θα γράψει ότι η κανονιστικότητα παύει να αποτελεί μυστήριο από τη στιγμή που «θα γίνει περιγραφική όταν εκφρασθεί η τελική παράμετρος». Αλλά γιατί η αλήθεια λογίζεται ως σκοπός τον οποίο θα έπρεπε να επιδιώκουμε; Είναι απλώς για κοινωνιολογικούς λόγους που οι άνθρωποι πράγματι φαίνεται να έχουν αυτόν τον σκοπό; Ή η αλήθεια είναι εργαλείο για άλλους σκοπούς με τρόπο ώστε να την καθιστούν απαραίτητη για πραγματιστικούς λόγους;

Με ανοικτά, ούτως ή άλλως, αυτά τα αμείλικτα ερωτήματα σχετικά με τη διασάφηση της σχέσης περιγραφικού και κανονιστικού περιεχομένου των επιστημικών κρίσεων και έχοντας επίγνωση των δυσκολιών του εγχειρήματος, δηλαδή να συγκρίνουμε τα προβλήματα που ανακύπτουν στο πλαίσιο της σύγχρονης φυσιοκρατίας από τη μια πλευρά και στο αντίστοιχο φιλοσοφικό εγχείρημα του Hume, ας δούμε με μετριοπάθεια τι γίνεται εκεί.

II. Μια από τις δυνατότητες που πρέπει να έχει μια φυσιοκρατική εξήγηση του σχηματισμού των πεποιθήσεων είναι να εξηγήει τη γένεση εικείνων των πεποιθήσεων οι οποίες εγγυώνται ή δικαιολογούν άλλες πεποιθήσεις. Εξαρχής βέβαια θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι η φυσιοκρατική εξήγηση δεν μπορεί ποτέ να γίνει ισοδύναμη με μια κανονιστική εξήγηση η οποία ορίζει τις ικανές και αναγκαίες συνθήκες για τη δικαιολόγηση των πεποιθήσεων. Υπάρχουν ωστόσο συνθήκες κάτω από τις οποίες μια φυσιοκρατική εξήγηση της προέλευσης πεποιθήσεων οι οποίες δικαιολογούν άλλες πεποιθήσεις να επιτρέπει στους υποστηρικτές της, τουλάχιστον, να ασκήσουν με συνέπεια κριτική στις πεποιθήσεις των άλλων.

Ας υποθέσουμε ότι μια φυσιοκρατική εξήγηση είναι ακριούντως πλούσια ώστε, αναστοχάζομενη τα αντικείμενά της, να μπορεί να προσφέρει *δικαιολογητικές πεποιθήσεις* με τον εξής τρόπο: Από ένα σύνολο φυσικών αιτιών, κάποιος να παρακινήθει να υιοθετήσει μια επιμέρους, χαμηλότερου επιπέδου, πεποίθηση και από ένα άλλο σύνολο αιτιών μια ανωτέρου επιπέδου πεποίθηση που νομιμοποιεί την πρώτη. Στην περίπτωση αυτή, ο επίδοξος φυσιοκράτης της κανονιστικότητας θα μπορούσε, καθοδηγούμενος από περαιτέρω αιτίες, είτε να εγκαταλείψει την αρχική πεποίθηση, είτε να άψει να είναι τόσο πεπεισμένος για το κύρος της, είτε να κατανοήσει ότι δεν έχει λόγους να εξακολουθεί να είναι σύμφωνος με τη πεποίθηση αυτή. Ας υποθέσουμε, επίσης, ότι η εξήγηση θα μπορούσε να εμπλουτιστεί ακόμη περισσότερο με την υπόθεση ότι ενεργοποιούνται μηχανισμοί, που είναι υπεύθυνοι για την παραγωγή ενός από τα τρία τελευταία αποτελέσματα, εξαιτίας διεργασιών τις οποίες όλοι οι άνθρωποι είναι ικανοί να επιτελούν, ακόμη και όταν οι μηχανισμοί αυτοί δεν συνοδεύονται κατ' ανάγκη από πειθώ. Διεργασίες αυτού του είδους θα μπορούσαν να είναι η εξέταση ορισμένων ερωτήσεων, οι συναγωγές συμπερασμάτων με βάση επιχειρήματα, η εκτέλεση πειραμάτων ή η παρακολούθηση των αποτελεσμάτων τους, έτσι ώστε όσοι αποτυγχάνουν σε αυτό το έργο να είναι δυνατό να κατηγορηθούν για διανοητική ανεπάρκεια, αμβλύνοια ή ισχυρογνωμοσύνη.¹⁴

Σε μια τέτοια περίπτωση, θα είχαμε μια φυσιοκρατική θεώρηση η οποία δεν θα μας παρείχε μόνο τη δυνατότητα να σχηματίσουμε πεποιθήσεις, οι οποίες μας οδηγούν στον σχηματισμό άλλων πεποιθήσεων που δικαιολογούν τις πρώτες, αλλά θα μπορούσαμε να αναθεωρούμε πεποιθήσεις του πρώτου είδους στο φως των πεποιθήσεων του δεύτερου είδους, μερικές φορές να αποτυγχάνουμε σε αυτό, άλλες φορές να αποδεχόμαστε αντιφατικές πεποιθήσεις και, κυρίως, να προσάπτουμε στις πεποιθήσεις των άλλων, ή και στις δικές μας, ελαττωματικότητα, αν πιστεύαμε ότι μια πεποίθηση είναι αδικαιολόγητη. Αυτό βέβαια δεν θα ισοδυναμούσε με απόδειξη ότι οι εν λόγω πεποιθήσεις είναι πράγματι αδικαιολόγητες. Θα επέτρεπε ωστόσο στον φυσιοκράτη, ο οποίος αρνείται ότι μια εννοιολογική ανασυγκρότηση είναι δυνατό να παράσχει εξήγηση της δικαιολόγησης της πεποίθησης, να διατυπώσει με συνέπεια ισχυρισμούς για ό,τι οι άλλοι οφείλουν να πιστεύουν.

Θα ήταν όμως δυνατό να ανιχνεύσουμε στα κείμενα Hume μια επεξεργασμένη θεώρηση του είδους που μόλις περιγράψαμε; Η μετριοπάθεια του σκεπτικισμού του δεν του επιτρέπει να πραγματευτεί όλες τις πεποιθήσεις ως εξίσου αμφισβητήσιμες.¹⁵ Η αναμέτρηση με τα σκεπτικιστικά επιχειρήματα ελαττώνει τη ζωνρότητα των ιδεών, ωστόσο, ορισμένες ζωηρές ιδέες που συλλαμβάνονται *μ' έναν ορισμένο τρόπο*, δηλαδή οι πεποιθήσεις που προέρχονται από αιτίες που θεωρούμε νόμιμες, είναι περισσότερο ικανές, θα μπορούσαμε να πούμε, να συνέλθουν από το κτύπημα. Σύμφωνα με τον Hume, η απόρριψη ή ο μετριασμός της βεβαιότητας για τις μη δικαιολογημένες πεποιθήσεις είναι, κατά κάποιον τρόπο, το φυσικό αποτέλεσμα του σκεπτικιστικού ελέγχου, όταν αυτός ασκείται πάνω στους «επιπόλαιους και ασταθείς» μηχανισμούς του νου. Αναλόγως, ο σχηματισμός δικαιολογητικών πεποιθήσεων μπορεί να θεωρηθεί ότι προκύπτει από έναν πυρρώνειο σκεπτικισμό, που όμως ελέγχεται υπό την επίδραση των πιο «μόνιμων και σταθερών» φυσικών μηχανισμών σχηματισμού των πεποιθήσεων. Και στις δύο περιπτώσεις η εξήγηση του Hume για την προέλευση των πεποιθήσεων σχετικά με τη

νομιμότητα, ή όχι, άλλων πεποιθήσεων θα επικαλεστεί την επίδραση των «γενικών κανόνων» (general rules).

Το θέμα των κανόνων απαντά για πρώτη φορά στην *Πραγματεία* όταν εξετάζεται το πρόβλημα «της συναγωγής από την εντύπωση στην ιδέα»¹⁶ και του σχηματισμού της αιτιακής πεποιθήσης.¹⁷ Η πρόθεση για την εξήγηση της δικαιολόγησης των πεποιθήσεων δηλώνεται στο πλαίσιο της πραγμάτευσης των πιθανοτήτων. Ο Hume χρησιμοποιεί περιπτώσεις εμφάνισης των γενικών κανόνων για τον έλεγχο της νομιμότητας ή μη ορισμένων πεποιθήσεων, για να αποδώσει μομφή στην πεποίθηση που βασίζεται στον συνειρισμό των ιδεών (association of ideas), απλώς και μόνον εξαιτίας της ομοιότητας (resemblance) ή της συνάφειάς τους (contiguity). Όσο μεγάλος και αν είναι ο αριθμός των όμοιων «αντιλήψεων» με μια δεδομένη εντύπωση ή όσο και αν έχουν παρατηρηθεί να είναι συναφείς με αυτήν στο παρελθόν, όταν ο νους κάνει συνειρισμό στα νοητικά του περιεχόμενα με βάση την αρχή της ομοιότητας ή της συνάφειας, πρέπει να έχει επίγνωση της ελευθερίας που χαρακτηρίζει τη φαντασία του. Μολονότι οι ελεύθεροι συνειρισμοί αυτού του είδους δεν μεταβιβάζουν συνήθως ακριτή ζωηρότητα ώστε να προκαλέσουν τον σχηματισμό μιας πεποίθησης, η ίδια η δυνατότητα σχηματισμού της πεποίθησης αντιμετωπίζεται κριτικά από τον Hume, με βάση έναν γενικό κανόνα, ο οποίος σχηματίζεται όταν αναστοχαζόμαστε πάνω στην αναξιοπιστία των διαφόρων ελεύθερων συνειρισμών του παρελθόντος.¹⁸ Η σημαντικότερη σχετική ανάλυση επιχειρείται στο πλαίσιο της πραγμάτευσης «της μη φιλοσοφικής πιθανότητας», σύμφωνα με τη διάκριση των «συλλογισμών με βάση τις αποδείξεις διά τεκμηρίων» (reasonings from proofs) και των «συλλογισμών με βάση τις πιθανότητες» (reasonings from probabilities).¹⁹

Ένα μη φιλοσοφικό είδος πιθανότητας είναι αυτό που βασίζεται στους γενικούς κανόνες που σχηματίζουμε βιαστικά και οι οποίοι αποτελούν την πηγή αυτού που ονομάζουμε ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ (PREJUDICE) (Τ. 146).

Πώς σχηματίζονται όμως αυτοί οι γενικοί κανόνες και ποιοι είναι οι μηχανισμοί που τους κινητοποιούν; Η προέλευση των γενικών κανόνων θα αναζητηθεί από τον Hume στις ίδιες αρχές από τις οποίες «εξαρθώνται όλες οι κρίσεις μας που αφορούν αιτίες και αποτελέσματα» και θα θεωρηθούν αποτέλεσμα της «σταθερής σύζευξης» (constant conjunction) την οποία γεννά το έθος και η έξη. Η φαντασία έχει την «ροπή» (propensity) να επεκτείνει «γνώμες» (opinions) από ορισμένες συνθήκες προς άλλες που είναι όμοιες. Η ροπή αυτή συνιστά την πηγή των γενικών κανόνων. Οι γενικοί κανόνες προκύπτουν από συνδυασμένα αποτελέσματα της έξης και της παρατηρούμενης ομοιότητας πάνω στην ικανότητα της φαντασίας.

Εάν με ρωτούσαν γιατί οι άνθρωποι σχηματίζουν γενικούς κανόνες και επιτρέπουν σε αυτούς να επηρεάζουν την κρίση τους (judgements), ακόμη και σε πείσμα της άμεσης παρατήρησης και της εμπειρίας, θα απαντούσα ότι αυτό το φαινόμενο προέρχεται, κατά την άποψή μου, από τις ίδιες αρχές από τις οποίες εξαρθώνονται όλες οι κρίσεις όσον αφορά αιτίες και αποτελέσματα. Οι κρίσεις αυτές παράγονται από το έθος και την εμπειρία. Όταν έχουμε συνηθίσει να βλέπουμε ένα αντικείμενο ενωμένο με κάποιο άλλο, η φαντασία μας περνάει από το πρώτο στο δεύτερο με φυσικό τρόπο (by a natural transition), προτού προλάβει ο νους να προβεί σε οποιονδήποτε αναστοχασμό (reflection) και χωρίς να εμποδιστεί από αυτόν (Τ. 147).

Και θα συνεχίσει λέγοντας:

Και είναι τέτοια η φύση της έξης, ώστε να μη λειτουργεί μόνο όταν έχει πλήρη τη δύναμή της (όταν, δηλαδή, τα αντικείμενα που παρουσιάζονται ενώπιόν μας είναι ακριβώς ίδια με εκείνα με τα οποία έχουμε εξοικειωθεί στο παρελθόν) αλλά και όταν ενεργοποιείται μερικώς από αντικείμενα που είναι παρόμοια προς αυτά που έχουμε συνηθίσει να βλέπουμε στο παρελθόν. Παρ' ότι σε αυτή τη δεύτερη περίπτωση το έθος χάνει κάτι από τη δύναμή του εξαιτίας των λεπτών διαφορών που υφίστανται, σπάνια καταστρέφεται εντελώς όταν οι κυριότερες συνθήκες παραμένουν οι ίδιες (Τ. 147).

Θα ήταν όμως εύλογο να δεχθούμε ότι οι κρίσεις μας σχηματίζονται εξαιτίας της έξης; Εάν η μόνη δύναμη που ενεργοποιεί τους συλλογισμούς μας ήταν η έξη, τότε πώς θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε τα συγκρουσιακά χαρακτηριστικά των συλλογισμών μας;

Ο Hume προλαβαίνει αυτή την ένσταση και, αναγνωρίζοντας ότι υπάρχει η εν λόγω σύγκρουση, την αποδίδει στους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους επιδρά η έξη πάνω στη φαντασία και πάνω στην κρίση.

[...] αν και η έξη είναι το θεμέλιο (foundation) όλων των κρίσεών μας, μερικές φορές τα αποτελέσματά της πάνω στη φαντασία έρχονται σε αντίθεση (in opposition) με την κρίση μας, με αποτέλεσμα να παράγονται ενάντια συναισθήματα για το ίδιο αντικείμενο (Τ. 147-8).

Άρα η έξη ευθύνεται για το ότι ορισμένες φορές η φαντασία έρχεται σε αντίθεση με την κρίση και παράγει αντίθεση στις πεποιθήσεις μας για το ίδιο αντικείμενο και, υπ' αυτήν την έννοια, η έξη εξακολουθεί να είναι το θεμέλιο όλων των κρίσεών μας, αλλά και των κανόνων που τις διέπουν:

Έτσι, οι γενικοί κανόνες μας έρχονται, κατά κάποιον τρόπο, σε αντίθεση ο ένας με τον άλλον. Όταν εμφανίζεται ένα αντικείμενο που μοιάζει με μια αιτία ως προς κάποια ιδιαίτερα αξιοσημείωτα χαρακτηριστικά, η φαντασία μάς οδηγεί, με φυσικό τρόπο, σε μια ζωηρή σύλληψη του συνήθους αποτελέσματος, ακόμη και εάν και το παρόν αντικείμενο διαφέρει από την αιτία ως προς τα πιο ουσιώδη και αποτελεσματικά χαρακτηριστικά. Αυτή είναι η πρώτη επίδραση των γενικών κανόνων (Τ. 149-50).

Ωστόσο, εάν όλοι οι συλλογισμοί που αφορούν γεγονότα της πραγματικότητας ανάγονται στην έξη, πώς μπορεί να εξηγηθεί το γεγονός ότι η επίδραση της έξης επιτρέπει την αντίθεση κρίσης και φαντασίας; Σύμφωνα με τον Hume, σε τελευταία ανάλυση δεν υφίσταται μια τέτοια αντίθεση και τούτο μπορεί να εξηγηθεί μόνο με την υπόθεση του ιδιαίτερου ρόλου ορισμένων «γενικών κανόνων»:

Σύμφωνα με το σύστημά μου, όλοι οι συλλογισμοί δεν είναι τίποτε άλλο παρά αποτελέσματα της έξης, η οποία δεν έχει άλλη επίδραση από το να διεγείρει τη φαντασία και να μας προσφέρει μια ζωηρή σύλληψη κάποιου αντικειμένου. Επομένως, μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι η κρίση και η φαντασία μας δεν είναι δυνατόν ποτέ να είναι ενάντιες (contrary) και ότι η έξη δεν μπορεί να επιδράσει στη φαντασία ώστε να την φέρει σε αντίθεση με την κρίση. Η δυσκολία αυτή δεν μπορεί να αρθεί με άλλον τρόπο παρά μόνο εάν υποθέσουμε την επίδραση γενικών κανόνων (Τ. 149).

Ο «γενικός κανόνας» σημασιοδοτείται από τον Hume ως η γενικευτική ροπή της φαντασίας η οποία, κάτω από ορισμένες συνθήκες, επεκτείνει τα όρια μιας κρίσης ή μιας γνώμης. Μετά από τον σχηματισμό μιας κρίσης στο πλαίσιο συγκεκριμένων περιστάσεων, η φαντασία έχει την τάση να γενικεύει και να επεκτείνει την ίδια κρίση και σε ανάλογες περιστάσεις. Η ροπή της φαντασίας για γενίκευση εξαρτάται από τον βαθμό ομοιότητας των διαφορετικών περιστάσεων, αλλά αυτή η ροπή «σπανίως καταστρέφεται όταν τα ουσιώδη χαρακτηριστικά παραμένουν τα ίδια». Η έξη υπερβαίνει τότε τις περιστάσεις που την παράγουν και στις οποίες αντιστοιχεί απολύτως, και επηρεάζει τις ιδέες των αντικειμένων τα οποία είναι όμοια σε κάποιο βαθμό αλλά δεν υπάρχουν απολύτως στον ίδιο κανόνα.²⁰

Σύμφωνα με τον Hume, η επίδραση της έξης πάνω στη φαντασία μάς παρέχει κανόνες ενός ορισμένου είδους, οι οποίοι αποτελούν λειτουργικό παράγοντα των κρίσεών μας. Αλλά για την κατανόηση μιας τέτοιας σύγκρουσης ανάμεσα στη φαντασία και την κρίση, καθώς και του τρόπου με τον οποίο αυτή εξηγείται μέσω της επίδρασης των «γενικών κανόνων», πρέπει να επισημάνουμε τον χαρακτήρα ενός διαφορετικού είδους κανόνων στο οποίο αναφέρεται ο Hume,

γενικούς κανόνες με βάση τους οποίους οφείλουμε να ρυθμίζουμε (we ought to regulate) τις κρίσεις μας όσον αφορά αιτίες και αποτελέσματα, κανόνες που διαμορφώνονται με βάση τη φύση της νόησής μας και την εμπειρία μας από τις λειτουργίες της όταν σχηματίζουμε κρίσεις σχετικά με τα αντικείμενα (T. 149).

Αν και «οι κανόνες με τους οποίους κρίνουμε αιτίες και αποτελέσματα» αναλύονται από τον Hume πιο κάτω σε ιδιαίτερο κεφάλαιο,²¹ οι κανόνες αυτού του είδους εισάγονται για να δειχθεί πώς παράγεται η αντίθεση φαντασίας και κρίσης. Σε κάθε περίπτωση, όταν σχηματίζουμε μια αιτιακή κρίση, τείνουν να είναι παρόντα δύο είδη κανόνων.

[Οι κανόνες] αυτοί μας βοηθάνε να διακρίνουμε τις συμπτωματικές συνθήκες (accidental circumstances) από τα ποιητικά αίτια (efficacious causes). Όταν ανακαλύπτουμε ότι ένα αποτέλεσμα μπορεί να παραχθεί χωρίς να συνυπάρχει μια επιμέρους συνθήκη, συμπεραίνουμε ότι η συνθήκη αυτή δεν αποτελεί μέρος του ποιητικού αιτίου, όσο συχνά και αν συζευγνύεται με αυτό. Επειδή όμως, ως αποτέλεσμα αυτής η συχνής σύζευξης (frequent conjunction), η συγκεκριμένη συνθήκη κατ' ανάγκην (necessarily) έχει κάποια επίδραση πάνω στη φαντασία, παρά το αντίθετο συμπέρασμα στο οποίο μας οδηγούν οι γενικοί κανόνες, η αντίθεση αυτών των δύο αρχών παράγει ενάντιες σκέψεις και μας κάνει να αποδίδουμε τη μία συναγωγή στην κρίση και την άλλη στη φαντασία μας. Ο γενικός κανόνας αποδίδεται στην κρίση μας, που είναι πιο ευρεία (more extensive) και πιο σταθερή (more constant). Η εξαίρεση [αποδίδεται] στη φαντασία που είναι πιο ιδιότροπη (more capricious) και αβέβαιη (uncertain) (T. 149).

Με διαφορετικά λόγια, σχεδόν σε κάθε παραγωγή αποτελέσματος υπάρχει ένα σύμπλεγμα συνθηκών (complication of circumstances), μερικές από τις οποίες είναι ουσιώδεις (essential) και απολύτως απαραίτητες (absolutely requisite) για να παραχθεί το εν λόγω αποτέλεσμα, ενώ άλλες συνθήκες είναι επουσιώδεις (superfluous) και απλώς συσχετίζονται με αυτό τυχαία (conjoined by accident), παρά τη συχνή σύζευξή τους με τις ουσιώδεις συνθήκες. Οι επουσιώδεις παράγοντες, ωστόσο, επηρεάζουν τη φαντασία:

Μπορούμε να παρατηρήσουμε, λοιπόν, ότι, όταν οι επουσιώδεις συνθήκες είναι πολυάριθμες και ασυνήθιστες, συχνά συμπλέκονται με τις ουσιώδεις και έχουν τέτοια επιρροή στη φαντασία, ώστε, ακόμη και απουσία των τελευταίων, μας οδηγούν στη σύλληψη (conception) του συνήθους αποτελέσματος (usual effect) και προσδίδουν σε αυτή τη σύλληψη ισχύ και ζωντάνια που την κάνουν να υπερέχει των απλών πλασμάτων της φαντασίας (fictions of the fancy). Ίσως μπορούμε να διορθώσουμε αυτή τη ροπή στοχαζόμενοι πάνω στη φύση των συνθηκών, παραμένει ωστόσο βέβαιο ότι η έξη παίρνει το προβάδισμα και προκαταλαμβάνει τη φαντασία (imagination) (Τ. 148).

Μια αναδιατύπωση της επίδρασης των πρώτων κανόνων θα μπορούσε να είναι η εξής: Ας υποθέσουμε ότι το χαρακτηριστικό a είναι γνωστό ως αναγκάιο και ικανό για την παραγωγή του αποτελέσματος β . Αλλά, όταν το a παράγει το β , το β συζευγνύεται με το γ χαρακτηριστικό το οποίο είναι τελείως τυχαίο ή συμπτωματικό κατά την παραγωγή του β . Ωστόσο, η σύζευξη του χαρακτηριστικού β με το χαρακτηριστικό γ έχει ως αποτέλεσμα η φαντασία να τείνει να επεκτείνει την αρχή «το a προκαλεί το β » σε όμοιες περιστάσεις και στην αρχή «το a και το γ προκαλούν το β ». Η φαντασία μπορεί ακόμη να οδηγηθεί να επεκτείνει την παραγωγή του β όταν το γ είναι παρόν και το a απόν. Το αποτέλεσμα αυτό είναι ότι ο Hume ονομάζει εδώ ως «πρώτη επίδραση των γενικών κανόνων».²²

Η σύγκρουση φαντασίας και κρίσης θα εξηγηθεί από τη σύγκρουση της πρώτης επίδρασης των κανόνων με μια δεύτερη επίδραση:

Όταν όμως εξετάζουμε καλύτερα αυτό το ενέργημα του νου (act of the mind) [δηλαδή την πρώτη επίδραση των γενικών κανόνων] και το συγκρίνουμε με τις πιο γενικές (general) και αυθεντικές (authentic) λειτουργίες της νόησής μας (operations of our understanding), ανακαλύπτουμε ότι έχει ακανόνιστη (irregular) φύση και ότι δρα καταστροφικά ακόμη και για τις πλέον εδραιωμένες αρχές του συλλογισμού (the most established principles of reasoning), γι' αυτό και καταλήγουμε να το απορρίψουμε. Αυτή είναι η δεύτερη επίδραση των γενικών κανόνων που συνεπάγεται την άρση της πρώτης (Τ. 150).

Ο Hume αναφέρει με ιδιαίτερη έμφαση τον τρόπο με τον οποίο σχηματίζουμε γενικούς κανόνες που μέμφονται άλλους γενικούς κανόνες, όταν αυτοί προκύπτουν από βεβαιωμένες γενικεύσεις, ψευδείς αναλογίες και προκαταλήψεις. Αυτό συμβαίνει, σε πάρα πολλές περιπτώσεις, όταν το γεγονός που έχουμε μάθει να αναγνωρίζουμε ως αληθή αιτία ενός αποτελέσματος συνοδεύεται από έναν αριθμό άλλων τυχαίων χαρακτηριστικών. Γενικεύοντας την εμπειρία αυτή, σχηματίζουμε τον κανόνα ότι κάθε αιτία είναι μια σύνθεση πρώτων, από αποτελεσματικές ποιότητες (efficacious qualities), δηλαδή χαρακτηριστικά που είναι πράγματι κανονικά συνεξυγμένα με το αποτέλεσμα, και δεύτερον, από έναν αριθμό τυχαίων περιστάσεων (accidental circumstances). Αυτό συγκροτεί τη βάση πάνω στην οποία συνεχίζουμε να ανακαλύπτουμε ότι είναι γενικώς λάθος να συνδέουμε το αποτέλεσμα με τυχαίες περιστάσεις αντί με τα χαρακτηριστικά που είναι όντως κανονικά συζευγμένα με το αποτέλεσμα. Επομένως, αν πρόκειται να αναστοχαζόμαστε με βάση τους ορθούς κανόνες των αιτιακών σχέσεων θα πρέπει να διορθώνουμε την προδιάθεση της φαντασίας:

Μερικές φορές κυριαρχεί η μια και μερικές η άλλη, ανάλογα με την προδιάθεση (disposition) και τον χαρακτήρα του προσώπου. Οι αμαθείς και απλοϊκοί άνθρωποι συνήθως έχουν ως οδηγό την πρώτη, ενώ οι σώφρονες τη δεύτερη (Τ. 150).

Σύμφωνα με τον Hume, η ροπή της φαντασίας διέπεται από δύο είδη κανόνων. Το πρώτο είδος είναι αυτό που προκύπτει από την επίδραση της ομοιότητας και της έξης πάνω στη φαντασία. Η ροπή που έχει η φαντασία περιγράφεται ως επέκταση της σκοπιάς μιας κρίσης που σχηματίζεται σε ένα σύνολο περιστάσεων προς άλλες όμοιες, αλλά όχι εντελώς ίδιες. Ο δεύτερος τύπος γενικού κανόνα λειτουργεί για να διορθώσει ορισμένες φυσικές ροπές που έχουν ως αποτέλεσμα μια λανθασμένη πεποίθηση, αν επιτραπεί σε αυτές να επιδράσουν ανεξέλεγκτα. Σχηματίζεται με τη βοήθεια της νόησης και της εμπειρίας των λειτουργιών της στις κρίσεις που σχηματίζουμε σχετικά με τα αντικείμενα. Οι πρώτοι κανόνες τείνουν να οδηγούν σε σφάλμα, όπως δείχνει το παράδειγμα της προκατάληψης εναντίον του πνεύματος του Ιρλανδού, ή όταν με εσφαλμένο τρόπο συμπεριλαμβανουμε τυχαία χαρακτηριστικά στην περιγραφή ορισμένων αιτιακών σχέσεων. Όπως υποστηρίζει ο Hume, πρόκειται για λάθη που ανάγονται στην ανθρώπινη φύση.²³ Οι «γενικοί κανόνες» του δεύτερου είδους παρέχουν διορθωτικές κανονιστικές αρχές για την αξιολόγηση των αισθημάτων τα οποία τροφοδοτούν τις εμπειρικές πεποιθήσεις. Ο καθορισμός αυτών των κανόνων είναι αναγκαίος για την αποφυγή ή τη διόρθωση δυνητικών σφαλμάτων. Η σύγκρουση που διαπιστώνεται ανάμεσα στη φαντασία και την κρίση διευθετείται με αναστοχασμό, προκειμένου να αξιολογηθεί η καταλληλότητα μιας απόφασης και, με αυτήν την έννοια, οι κανόνες αυτού του είδους δεν είναι απλώς αποτέλεσμα των ροπών της φαντασίας, γι' αυτό και θα μπορούσαν να θεωρηθούν αναστοχαστικοί.²⁴

Η θέση του Hume φαίνεται να είναι ότι με τον αναστοχασμό πάνω στους διάφορους μηχανισμούς σχηματισμού των πεποιθήσεων, καθώς και πάνω στην ιστορία των αναφορών τους, πάνω στο πόσες φορές οι αναφορές έχουν αποδειχθεί αληθείς ή ψευδείς στο παρελθόν, ερχόμαστε να συνδέσουμε ορισμένες αναφορές με την αλήθεια και άλλες με το σφάλμα, και να εξετάσουμε μια ορισμένη αναφορά με εμπιστοσύνη ή με σκεπτικισμό, ανάλογα με την παρελθούσα ιστορία της αξιοπιστίας του μηχανισμού με τον οποίο σχηματίζεται η πεποίθηση και σχετικά ανεξάρτητα από την αναφορά καθεαυτή. Με αυτόν τον τρόπο, μας δίνεται η δυνατότητα να κατανοήσουμε ότι οι πιθανολογικά καθοριζόμενες αιτιακές συναγωγές είναι πιο αξιόπιστες από την ενστικτώδη αιτιακή συναγωγή με βάση μόνο τις πιο πρόσφατες περιπτώσεις, και με αυτήν την έννοια σχηματίζουμε έναν ρυθμιστικό γενικό κανόνα.

Ένας παρόμοιος γενικός κανόνας μέμφεται την πεποίθηση που έχει ως κίνητρο τους ποιητικούς εξωραϊσμούς των ιδεών. Ένας τέτοιος εξωραϊσμός μπορεί να ζωντανέψει τις ιδέες, έτσι ώστε «η ζωρότητα που παράγεται από τη φαντασιοκοπία να είναι σε πολλές περιπτώσεις εντονότερη από αυτήν που παράγεται από την έξη και την εμπειρία».²⁵ Αλλά παρά την ένταση της ζωρότητας, η ιδέα αυτή γίνεται αισθητή τελείως διαφορετικά από ό,τι όταν μεταβιβάζεται μέσω της κανονικής αιτιακής συναγωγής. Η διαφορά έγκειται στο ότι γνωρίζουμε την ιδιοτροπία του ποιητή, και από εδώ προκύπτει ο γενικός κανόνας που μέμφεται τις πεποιθήσεις που σχηματίζονται πάνω σε αυτήν τη βάση.

Η μεγάλη διαφορά στον τρόπο αίσθησης [του ποιητικού ενθουσιασμού (poetical enthusiasm) από τη σοβαρή πειθώ (serious conviction)] προέρχεται ως έναν βαθμό από τον αναστοχασμό (reflexion) και τους γενικούς κανόνες. Παρατηρούμε ότι η σφοδρότητα της σύλληψης των φαντασιοκοπημάτων (fictions) που προέρχονται από την ποίηση και τη ρητορεία είναι καθαρά τυχαία υπόθεση, κάτι που μπορεί να συμβεί σε οποιαδήποτε ιδέα, και ότι φαντασιοκοπήματα αυτού του είδους δεν συνδέονται με τίποτα το πραγματικό. Η παρατήρηση αυτή μας κάνει να αποκτήσουμε, θα λέγαμε, απλώς μια προσωρινή σχέση με το φαντασιοκοπήμα, αλλά η ιδέα του γίνεται αισθητή πολύ διαφορετικά από τις αιώνια εδραιωμένες διαπιστώσεις που θεμελιώνονται στη μνήμη και στην έξη. Δεν διαφέρουν ως προς το είδος, αλλά η μία είναι κατά πολύ κατώτερη της άλλης και ως προς τις αιτίες και ως προς τα αποτελέσματά της.

Ένας όμοιος αναστοχασμός πάνω τους γενικούς κανόνες μάς συγκρατεί από το να ενισχύουμε την πεποίθησή μας έπειτα από κάθε αύξηση της ισχύος και της ζωηρότητας των ιδεών μας. Όταν μια γνώμη δεν επιδέχεται αμφιβολία ή όταν δεν υπάρχει αντίθετη πιθανότητα, της αποδίδουμε το χαρακτηριστικό της τέλει πειθούς, παρ' ότι η έλλειψη ομοιότητας ή συνάφειας μπορεί να καταστήσει τη δύναμή της κατώτερη από αυτή των άλλων γνώμων. Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο η νόηση διορθώνει τα φαινόμενα των αισθήσεων [...] (Γ. Appendix 631-2).

Η δικαιολόγηση αυτού του ισχυρισμού εκτείνεται σε όλο το εύρος της συζήτησης που ακολουθεί στο πρώτο βιβλίο της *Πραγματείας*, και αμέσως μετά από τους δύο ορισμούς της αιτιότητας, πριν να διατυπώσει τους «κανόνες βάσει των οποίων κρίνουμε αιτίες και αποτελέσματα»,²⁶ ο Hume θα επαναλάβει την απουσία μεταφυσικής αναγκαιότητας στη σχέση της αιτιότητας με τη φράση: «Οτιδήποτε μπορεί να παράγει οτιδήποτε».²⁷

Επειδή, λοιπόν, όλα τα αντικείμενα (objects) είναι δυνατό να γίνουν αιτίες ή αποτελέσματα το ένα του άλλου, θα έπρεπε να ορίσουμε ορισμένους γενικούς κανόνες με βάση τους οποίους να μπορούμε να γνωρίζουμε πότε ισχύει πραγματικά κάτι τέτοι. (Γ. 173).

Αυτό που περιγράφει ο Hume ως «επανεξέταση του ενεργήματος του νου» δείχνει να είναι ο σκόπιμος αναστοχασμός πάνω στις συνέπειες της υπόθεσης, σύμφωνα με την οποία, οτιδήποτε συμβαίνει να μοιάζει με ένα δεδομένο αντικείμενο, θα πρέπει να έχει το ίδιο αποτέλεσμα με αυτό που έχει το αντικείμενο. Αυτό το αναστοχαστικό ενέργημα μας οδηγεί να σχηματίζουμε έναν δεύτερο κανόνα, με την έννοια ότι οι πρώτοι γενικοί κανόνες πρέπει να προκύπτουν μόνο πάνω στη βάση, πράγματι, αποτελεσματικών χαρακτηριστικών του αντικειμένου, ειδάλλως θα πρέπει να χαρακτηρίζονται ως μη νόμιμες «προκαταλήψεις».²⁸

Ο Hume συνάγει και άλλους σημαντικούς κανόνες από αυτόν τον δεύτερο κανόνα. Όταν τον ακολουθούμε και προσπαθούμε να στηρίζουμε την κρίση μας ακριβώς πάνω στη σύνδεση μεταξύ των πράγματι αποτελεσματικών χαρακτηριστικών και των αποτελεσμάτων, βρίσκουμε επανειλημμένως ότι οι επιμέρους αιτίες που εξετάζουμε δεν είναι απλώς κανονικά συνεζευγμένες με τα αποτελέσματά τους, αλλά και σταθερά. Η εμπειρία αυτή μάς οδηγεί να κάνουμε μια άλλη γενίκευση που δηλώνει ότι η αληθής αιτία παράγει πάντα το ίδιο αποτέλεσμα και το ίδιο αποτέλεσμα δεν συμβαίνει παρά μετά από την ίδια αιτία. Αυτός δεν είναι άλλος από τον γενικό κανόνα που επισημαίνει τη διάκριση ανάμεσα στην *απλή πιθανοκρατία* και τη *φιλοσοφική αναγκαιοκρατία* για την πιθανότητα των αιτιών. Ο κανόνας αυτός χρησιμοποιείται ως αρχή για τη

διαμόρφωση των τεσσάρων τελευταίων κανόνων για την αιτιότητα, που δηλώνουν πώς οι επιτυχίες ή οι αποτυχίες στην παρατήρηση των υποτιθέμενων αιτιακών συνδέσεων πρέπει να μας καθοδηγούν ώστε να διακρίνουμε την αληθή αιτία από τις τυχαίες περιστάσεις.

III. Πώς θα μπορούσαμε επομένως να κατανοήσουμε τους παραπάνω κανόνες ορθής συλλογιστικής πρακτικής που προτείνει ο Hume, ως προϊόν φυσιοκρατικής περιγραφής και εξήγησης των αιτιών που παράγουν δικαιολογητικές πεποιθήσεις ή ως προϊόν λογικής ανασυγκρότησης των κριτηρίων με βάση τα οποία πρέπει να δικαιολογούνται οι πεποιθήσεις; Οι κανόνες του δεύτερου είδους, αυτοί που έρχονται να διορθώσουν τους επισφαλείς και αναξιόπιστους συνειρμικούς γενικούς κανόνες, παρ' ότι προέρχονται από αναστοχασμό και κρίση, επίσης σχηματίζονται διά του συνειρμού των ιδεών και της έξεως. Πώς τα δύο είδη κανόνων διακρίνονται ως προς τον τρόπο σχηματισμού τους;²⁹ Αν κατανοήσουμε το βασικό πρόγραμμα του Hume ως εξήγηση των αιτιών που παράγουν πεποιθήσεις και όχι ως εξήγηση των κριτηρίων που τις δικαιολογούν, ίσως δεν έχουμε άλλη επιλογή από το να δεχθούμε ότι η εξήγηση της δικαιολόγησης των πεποιθήσεων που προσφέρει είναι φυσιοκρατική και έχει επίπτωση στο πρόγραμμά του μόνον έμμεσα: Μέσω μιας περιγραφής του τρόπου με τον οποίο σχηματίζουμε πεποιθήσεις που παρέχουν δικαιολόγηση σε άλλες πεποιθήσεις.

Ο Hume είναι σκεπτικιστής ως προς την ικανότητα του νοησιοκρατικά εννοούμενου λόγου να παράσχει δικαιολόγηση σε πεποιθήσεις που υπερβαίνουν τις «παρούσες εντυπώσεις», αλλά παράλληλα πολύ προσεκτικός απέναντι στη δύναμη που έχουν τα πυρρώνεια επιχειρήματα να διαλύουν θεμελιώδεις πεποιθήσεις, όπως, για παράδειγμα, η πεποίθηση για την ύπαρξη της εξωτερικής πραγματικότητας. Δείχνοντας ότι η φυσιοκρατική γνωσιολογία του περιλαμβάνει κανονιστικές κρίσεις για τη δικαιολόγηση των πεποιθήσεων ακόμη και με αυτόν τον έμμεσο τρόπο, η ερμηνεία που τον παρουσιάζει ως μετριοπαθή σκεπτικιστή και ως μετριοπαθή φυσιοκράτη βρίσκει ένα ακόμη πεδίο εφαρμογής της.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 *A Treatise of Human Nature*, L.A. Selby-Bigge και P.H. Nidditch (επ.), Clarendon, Οξφόρδη 1978.

2 *Enquiries Concerning Human Understanding and Concerning the Principles of Morals*, L.A. Selby-Bigge και P.H. Nidditch (επ.), Clarendon, Οξφόρδη 1975.

3 *Treatise*, ό.π., σ. 4. Βλ. επίσης, *Enquiries*, ό.π., σ. 19-22 και σημ. σ. 22. Τα πρωταρχικά, ανεπεξέργαστα περιεχόμενα επί των οποίων επενεργεί η ικανότητα της φαντασίας, και από τα οποία δομείται όλη η νοητική δραστηριότητα, είναι οι «εντυπώσεις» και τα «αμυδρά αντίγραφα τους», οι «ιδέες»: «Η μεταξύ τους διαφορά συνίσταται στους βαθμούς δύναμης και ζωντάνιας με τους οποίους έρχονται στο νου και περνούν στη σκέψη ή τη συνείδησή μας». Οι εντυπώσεις και οι ιδέες ανήκουν στο ίδιο γένος της κατ' αίσθησιν αντίληψης, τις «αντιλήψεις» (perceptions).

4 Για το πρόβλημα σχηματισμού των πεποιθήσεων στον Hume, βλ. *Treatise*, ό.π., σ. 94-117 και *Enquiries*, ό.π., σ. 47-55. Για μια ερμηνεία του προβλήματος σχηματισμού των πεποιθήσεων στον Hume, βλ. Μ. Πουρ-

νάρη, «Τα ιστορικά θεμέλια της γνωσιακής επιστήμης: η περίπτωση του David Hume», *Δευκαλίων* 16/1, Ιούλιος 1998, σ. 5-20, κυρίως σ. 11-3.

5 Βλ. *Enquiries*, ό.π., σ. 40-59.

6 Για μια ερμηνεία του Hume ως μετριοπαθούς φυσιοκράτη, βλ. Μ. Πουρνάρη, *David Hume: Η κριτική της αιτιότητας ως απόπειρα θεμελίωσης μιας «αληθούς μεταφυσικής»*, αδημ. διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1994, σ. 140-43 και 15-16. Για τη βιβλιογραφική επισκόπηση των σχετικών ερμηνειών, βλ. στο ίδιο, «Εισαγωγή», σ. 12-3.

7 Για μια κλασική ερμηνεία πάνω στο πρόβλημα, βλ. K. Hearn, «“General Rules” in Hume’s *Treatise*», *Journal of History of Philosophy*, 8 (1970), 405-422. Βλ. επίσης, M.A. Martin, «The Rational Warrant for Hume’s General Rules», *Journal of the History of Philosophy*, 31(2) (1993), 245-257, και L. Falkenstein, «Naturalism, Normativity, and Scepticism in Hume’s Account of Belief», *Hume Studies*, τ. XXIII, τχ. 1 (1997), 29-72.

8 Κλασικός τόπος αυτής της άποψης είναι τα κείμενα του Quine, σύμφωνα με τον οποίο, το παραδοσιακό θεμελιοκρατικό πρόγραμμα έχει αποτύχει και στις λεπτομέρειες και στη σύλληψή του. Βλ. W.V. Quine, «Epistemology Naturalized», στο *Ontological Relativity and Other Essays*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1969, σ. 69-90. Βλ. επίσης, H. Kornblith, «Naturalized Epistemology», στο J. Dancy, E. Sosa, (επ.), *A Companion to Epistemology*, Blackwell, Οξφόρδη 1992, σ. 297-300, καθώς και την κλασική συλλογή H. Kornblith (επ.), *Naturalizing Epistemology*, M.I.T. Press, Κέμπριτζ (Μασαχουσέτη) 1994, ιδιαίτερα, σ. 1-14, 33-130.

9 Βλ. W.V. Quine, «Epistemology Naturalized», σ. 83· για την ελληνική μετάφραση, βλ. «Προς μια φυσιοκρατική επιστημολογία», Γ. Μαραγκός, *Δευκαλίων* 18/1, (Ιούνιος 2000), 127-144, σ. 138.

10 Quine, ό.π., σ. 82.

11 Βλ. A. Goldman, *Epistemology and Cognition*, Harvard University Press, Κέμπριτζ (Μασαχουσέτη) 1986, σ. 2. Βλ. επίσης, J. Kim, «What is Naturalized Epistemology?», *Philosophical Perspectives* 2 (1988), 381-405.

12 W.V. Quine, «Reply to Morton White», στο L.E. Hahn and P.A. Schilpp (επ.), *Philosophy of W.V. Quine*, Open Court, La Salle 1986, σ. 664. Βλ. επίσης, W.V. Quine, *Pursuit of Truth*, Harvard University Press, Κέμπριτζ (Μασαχουσέτη) 1992, σ. 19-21.

13 W.V. Quine, «Reply to Morton White», ό.π., σ. 664-5.

14 Βλ. L. Falkenstein, ό.π., σ. 31-2.

15 Για την ερμηνεία του Hume ως μετριοπαθούς σκεπτικιστική, βλ. Μ. Πουρνάρη, *David Hume*, ό.π., σ. 166-80.

16 *Treatise*, ό.π., σ. 92.

17 *Treatise*, ό.π., σ. 110.

18 Βλ. *Treatise*, ό.π., σ. 141-2.

19 *Treatise*, ό.π., σ. 144.

20 Βλ. *Treatise*, ό.π., σ. 147. Βλ. επίσης, ό.π. σ. 374, 551.

21 Βλ. *Treatise*, ό.π., σ. 173-6.

22 *Treatise*, ό.π., σ. 150.

23 Βλ. *Treatise*, ό.π., σ. 149.

24 Για τη διαφορετική ερμηνεία ότι όλοι οι «γενικοί κανόνες» είναι ρεπές, με συνέπεια να μη μπορεί να εξηγηθεί η διορθωτική επίδραση της νόησης πάνω σε αυτούς τους κανόνες, βλ. J. Passmore, *Hume’s Intentions*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1952, σ. 64. Ο Leroy εντοπίζει τη διάκριση (βλ. A. Leroy, *David Hume*, Παρίσι 1953, σ. 71), ενώ ο Hampshire υποστηρίζει ότι ο Hume δεν υιοθετεί μια «απόλυτη διάκριση» ανάμεσα στους «κανόνες με τους οποίους πρέπει να συμμορφώνεται κάθε σκέψη» και στα «έθη και τις ομοιομορφίες της σκέψης και της συμπεριφοράς μας» (βλ. S.N. Hampshire, «Hume’s Place in Philosophy», στο D.F. Pears (επ.), *David Hume-A Symposium*, Macmillan, Λονδίνο 1966, σ. 7).

25 Βλ. *Treatise*, ό.π., σ. 123.

26 Βλ. *Treatise*, ό.π., σ. 173-76.

27 *Treatise*, σ. 173.

28 Βλ. *Treatise*, σσ. 144-6.

29 Για το πρόβλημα της έντασης ανάμεσα στη φαντασία και την κρίση στον Hume, βλ. W.E. Morris, «Humean Reason and the Problem of Warrant», *Hume Studies*, τ. XXVI (2000), 305-32. Βλ. επίσης, W.E. Morris, «Hume's Conclusions», *Philosophical Studies* 99 (2000), 89-110.